



Større Skriftlige Opgave – SSO

Karakter 10

Navn: [Redacted]
Elev ID: 9999999999999999

Fag:	Vejleder:
Religion B	Helle Vang Larsen Tlf.: 21642984 Email: Helle.Vang.Larsen@skolekom.dk
	Tlf.: Email:

Opgaveformulering:

(udfyldes af eksaminator)

Der ønskes en kort redegørelse for de vigtigste guder i det gamle Ægyptens mytologi.

Dernæst ønskes en analyse og fortolkning af de ægyptiske døderitualer og dødeforestillinger ud fra Hunefers dødebog kapitel 30 (bilag 1). Der skal anvendes religionsfaglig analysemetode, og Pascal Boyers teori skal inddrages. Andre kilder efter eget valg kan inddrages.

Endelig ønskes på baggrund heraf en diskussion af Faraoens betydning i den ægyptiske religion og det ægyptiske samfund.

Hunefers dødebog bilag 1

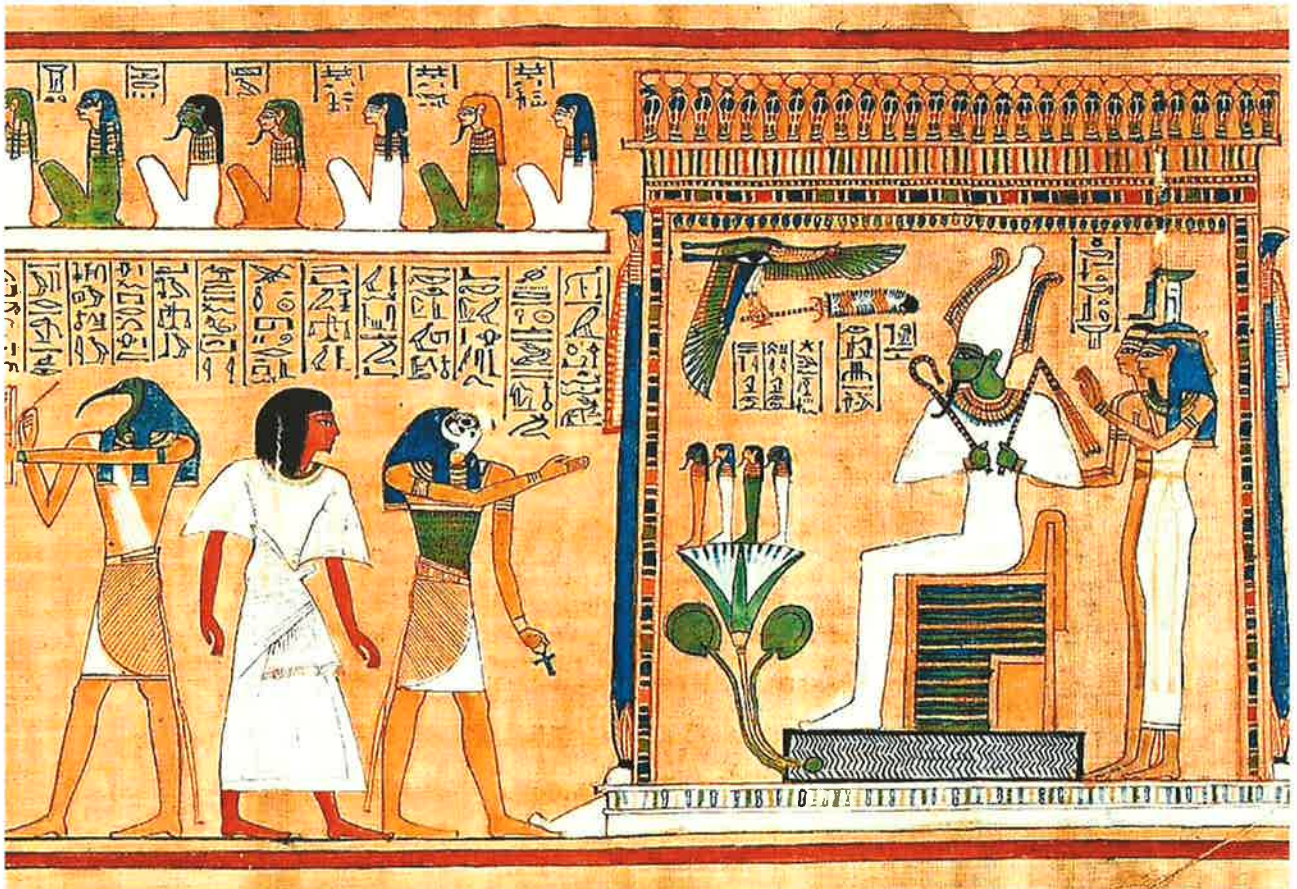
Hunefers levede i det 19. dynasti omkring år 1310 f.Kr.. Han var kongelig skriver og havde andre vigtige embeder. Han har haft høj status og været tæt på kongen. Bogen er skrevet på papyrus.

Kapitel 30

Egyptisk mytologi

Større skriftlige opgave – SSO

Religion B



Billedet forestiller guden Osiris (til højre siddende), skriverguden Toth (længst til venstre) og den kongelig skriver Hunefer (til højre for Toth).¹

¹ Griberg, Sara: *Egyptens otte vigtigste guder*. Altomhistorie.dk, (se litteraturliste)

Resume

Opgaven er opdelt i tre dele, der omhandler det gamle Egyptens religiøse kultur og trossamfund.

Første del beskriver, hvorledes Nigudekredsen omfattede de vigtigste guder, herunder solguden Re, dødeguden Osiris, himmelgudinden Nut, jordguden Geb m.fl. Blandt de mere end 150 guder, som egypterne tilbad i de forskellige perioder og dynastier, så var Nigudekredsen en gennemgående gudekreds for egypterne.

Anden del fokuserer på døderitualerne og dødeforestillinger, herunder den uhyre vigtige balsameringsproces, der sikrede afdøde en plads i efterlivet. Derudover er "*Hunefers dødebog kap. 30*" en vigtig kilde til at forstå de gamle egypteres trossamfund, idet disse individuelle dødebøger fungerede som en vejledning ind i efterlivet.

Tredje del omhandler faraoens betydning og status i det daværende egyptiske samfund, der i et komplet samarbejde med skriverne (embedsmænd) og præsterne administrerede de forskellige områder i det gamle Egyptens mere end 3000-årige historie.

Sammenfattende konkluderes det, at guderne, religionen og hele det system, der omkredsede dette, havde en overordentlig stor betydning for alle klasser i samfundet. Uden tilbedelse til guderne og adgang til den vigtige balsamering, kunne datidens egyptere ikke komme ind i det eftertragtede efterliv, som de havde forberedt sig på gennem hele deres liv.

Indholdsfortegnelse

Indhold

Resume	3
Indholdsfortegnelse.....	4
1. Indledning	5
2. Redegørelse	6
2.1 Egyptens mystiske guder	6
2.2 Solguden Re og Nigudekredsen	7
3. Analyse	8
3.1 Døderitualer og dødeforestillinger	8
3.2 Osiris' lidelseshistorie	10
3.3 Analyse og fortolkning af Hunefers dødebog kap. 30	11
Papyrus af Ani	12
Papyrus af Hunefer	13
Perspektivering til Pascal Boyers teori	14
4. Diskussion	15
4.1 Faraoens symbol og status	15
4.2 Var faraoen en guddom?	16
4.3 Den oprørske Akhenaton	17
5. Konklusion	18
Litteraturliste	19
Bilag 1	20
Bilag 2	21

1. Indledning

Denne opgave giver et overblik over egyptisk mytologi, med fokus på de vigtigste guder, døderitualer og dødeforestillinger, samt faraoens betydning i henholdsvis den egyptiske religion og i det egyptiske samfund.

Opgaven er bygget således op efter overskrifter med tilhørende underoverskrifter, der indeholder en beskrivelse af de vigtigste begivenheder inden for det pågældende emne samt en konklusion, der fungerer som en afslutning på opgaven, hvor de vigtigste hovedpunkter fra opgaven er fremstillet.

Jeg har brugt religionsfagligt materiale, til at undersøge nogle af de vigtigste egyptiske guder, med fokus på solguden Res status og mangfoldige aspekter. Derudover har jeg analyseret og fortolket "*Hunefers dødebog kapitel 30*", med fokus på Osiris' lidelseshistorie samt perspektiveret til Pascal Boyers teori. Endelig har jeg diskuteret faraoens betydning i den egyptiske religion og i det daværende egyptiske samfund, med fokus på faraoens særlige status og egenskaber samt den oprørske kong Akhenaton.

For at skabe et overblik over det gamle Egypten, så har eftertidens historikere og arkæologer igennem tiden, opdelt mere end 3000 års historie i perioder og dynastier. I denne opgave har jeg lagt særlig fokus på perioderne Det Mellemste Rige og Det Nye Rige, der strækker sig fra ca. 2080 – ca. 1539 f.Kr. og ca. 1539 – ca. 1069 f.Kr.

Når man skriver om det gamle Egypten, stammer kilderne primært fra skrivere (embedsmænd) samt overleverede tekster fra især det antikke Grækenland, hvoraf skriveren Herodot kan nævnes, som en af de mest kendte.² Jeg har brugt bøger, hvor disse kilder indgår, som min primære kilde samt udvalgte internetsider til at udfylde vigtige oplysninger og brug af billedet på forsiden. Kilderne er angivet ved hvert afsnit.

² Holm-Rasmussen, Torben: *Ansigt til ansigt med ægypterne*. Side 110.

2. Redegørelse

2.1 Egyptens mystiske guder

Det gamle Egypten har en fascinerende og spændende historie der strækker sig over mange tusinde år, ikke kun på grund af dens mange mystiske faraoer og pyramiderne i Giza, men også pga. egypternes mange guder og gudedefremstillinger. De gamle egyptere troede på mere end én gud (polyteisme) og det egyptiske ord for "gud" (netjer) havde en betydning i retning af en ubegrænset kosmisk magt, der ikke kun refererede til selve guderne, men også andre væsener der besad guddommelige egenskaber, herunder faraoen.³

De gamle egyptere havde mere end 150 forskellige guder. Det præcise antal af guder kendes ikke, da egypterne indførte og ændrede gudernes navne under de i alt 31 dynastier der strakte sig over 8 perioder, med den 9. periode opført efter det 31. dynasti.⁴ Nogle af de vigtigste guder fra den egyptiske religion, var guderne fra Nigudekredsen, som solguden Re skabte. Disse guder var nogle af de første guder, der blev "født" og optræder ofte i datidens egyptiske myter og fortællinger⁵. Af andre vigtige guder bør nævnes, skriverguden Toth, balsameringsguden Anubis, frugtbarheds- og kærlighedsgudinden Bastet, dværgguden Bes og himmelguden Horus, som også optræder i mange af datidens myter. Disse guder havde en stor indflydelse på den almindelige egypters hverdag, eftersom ofringer af mad og andet til disse guder kunne sikre den enkelte et godt efterliv, og i visse tilfælde, beskyttelse mod onde dæmoner og væsener, som fx dværgguden Bes sørgede for.⁶

De gamle egyptere anså ikke gudernes eksistens som en indbyrdes trussel mod hinanden, i modsætningen til monoteismen, der bygger på, at der kun findes én gud. Dog mener man, at verdens første monoteist stammer fra Egypten, kong Akhenaton, som var farao under det 18. dynasti i Det Nye Rige (ca. 1539 – ca. 1069 f.Kr.). Han afskaffede de gamle egyptiske guder til, at der kun måtte være én gud, Aton (solguden Re i fysisk form). Men hvilke guder havde de gamle egyptere egentlig og hvilke egenskaber besad disse gådefulde og grænseløse skikkelser?⁷

³ Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 187.

⁴ Ukendt forfatter: *Hvor mange guder havde egypterne?* Historienet.dk, (se litteraturliste).

⁵ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoer*. Side 46.

⁶ Holm-Rasmussen, Torben: *Det gamle Egypten*. Side 230 + 243 + 245 + 255 + 309.

⁷ Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 187.

2.2 Solguden Re og Nigudekredsen

Solguden Re er nok en af de mest kendte guder fra den egyptiske religion, der allerede fik en stor betydning under 2. dynasti (ca. 2750 – ca. 2650 f.Kr.) og blev anerkendt som den øverste statsgud omkring det 5. dynasti (ca. 2450 – ca. 2325 f.Kr.). Re beskrives i mange af datidens tekster og myter som altings skaber, eftersom solen spillede en central rolle gennem hele Egyptens historie. Ifølge den egyptiske skabelsesmyte, viste Re sig på en forhøjning og ved at spytte på jorden skabte han to guder, luftguden Shu og vandgudinden Tefnut. De fik tilsammen guderne Nut og Geb, der var henholdsvis himmelgudinden og jordguden. De fik tilsammen de mere kendte guder og gudinder Osiris, Seth, Isis og Nephthys. Denne kreds af guder kalder man Nigudekredsen og de blev dyrket i byen Heliopolis (græsk for Solby).⁸

Re var tæt forbundet med faraoen, som kan ses i mange tekster, hvor faraoen tog titlen ”søn af Re”, og det mentes, at når faraoen døde, steg han op til himlen på solens stråler. En anden forestilling gik ud på, at man kom ned til Duat (underverdenen) hos Osiris og senere blev ført hen til Aaru (egyptisk version af paradiset).⁹

En kendt beskrivelse af Re, fortæller om hvordan han bliver født hver morgen, ældes, dør og sejler i løbet af natten ned til underverdenen, hvorpå han bliver genfødt næste morgen – en model for genfødsel ifølge den egyptiske mytologi. Re havde mange navne og skikkelser under denne rejse over himlen fra morgen til aften. Om dagen varetog Re solens rolle, om morgen varetog guden Khepri/Khepera solens rolle og til sidst om aftenen varetog guden Atum solens rolle. Khepri blev afbilledet som en skarabæ og var gud for solopgang og fornyelse. Atum blev afbilledet som Res urform. Selvom Res mange navne og forme blev afbilledet som selvstændige guder, repræsenterede disse reelt set kun Res mangfoldige aspekter og kræfter. Res navn har været ændret og forenet med mange andre guder gennem tiden. Det mest kendte eksempel herpå, er guden Amon, der blev dyrket i Theben og blev forenet med Re til Amon-Re. Denne nye sammensmeltning af guderne blev dyrket i Det Nye Rige, og Amon-Re blev indført som statsgud senere hen i perioden. Et andet eksempel på ændringen af Res navn, var da kong Amenhotep 3. omdøbte Re til Aton, der var en gammel betegnelse for solens styrke og kraft.¹⁰

⁸ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 46.

⁹ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 46.

¹⁰ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 46-48.

3. Analyse

3.1 Døderitualer og dødeforestillinger

Noget af det første mange tænker på, når man taler om Egypten, er mumier. Men hvad er en mumie og hvordan foregik mumificeringen af et lig, og hvorfor var det så vigtigt for de gamle egyptere at bevare de døde?

Ordet mumie stammer fra det arabiske ord "bitumen", der betyder jordbeg, eftersom ligets mørke fremtoning fik det til at ligne, at liget var blevet dyppet i beg. Kunsten i at præservere lig, kendes fra mange andre kulturer, men udtrykket bliver typisk forbundet med Egypten, da mange tidligere ekspeditioner og udgravninger fra 1700-tallet, gjorde det gamle Egypten kendt i Europa. Det mest kendte studium af det gamle Egypten fra denne tid, var Napoleons felttog til Egypten i 1798. En gruppe franske videnskabsmænd var med ombord samt kunstnere, som skulle illustrere og forevige den egyptiske civilisation og sprog. Det var også på dette felttog, at man opdagede Rosetta-stenen, der var med til at tyde hieroglyfferne. Denne ekspedition var med til at inspirere andre eventyrlystne arkæologer og videnskabsmænd til at tage til Egypten og udgrave dens historie. Gravpladser og pyramider blev undersøgt, og de velbevarede mumier blev beundret og elsket af Europa.¹¹ Denne kunstige konservering af liget var blevet praktiseret igennem mere end 3.000 år i Egypten, men mumificeringen af lig nåede sit højdepunkt under Det Nye Rige, eftersom en fornem balsameringsprocessen tidligere kun var for de kongelige, blev det nu tilgængelig for alle, der havde råd til sådan en fin begravelse. Alle blev dog begravet, men ikke på den fornemme måde, som bl.a. faraoen blev.¹²

Selve ritualet og processen af mumificeringen foregik sådan, at man først fjernede de indre organer (undtaget hjertet) og rensede herefter liget og gjorde det i stand, inden det skulle udtørres med en blanding af natron og salt. Derefter rensede man liget igen og smurte det ind med olie og harpiks, for at præservere huden. Liget blev herefter viklet ind i linnedstrimler, hvorpå den afdøde til sidst blev lagt i en kiste, dekoreret med symboler og skrift.¹³ Organerne der tidligere var blevet taget ud, udtørres med natron og lagt i fire beholdere kaldet "kanoper". Disse

¹¹ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 6-8.

¹² Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 54.

¹³ Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 196.

beholdere med organer blev begravet sammen med liget i rummet, hvor kisten skulle begraves.¹⁴ Hjertet lod man være, eftersom de gamle egyptere mente, at hjertet var organet der indeholdte menneskets intelligens, viden, moral, beslutninger og følelser, som skulle bruges under dommen i Duat. Mumien blev forsynet med amuletter ind imellem linnedlagene. Den vigtigste var hjerteskarabæen, der indeholdt en religiøs inskription, som skulle hjælpe den afdødes hjerte med ikke at skabe problemer, når det skulle vejes op imod Maats fjer ved ankomsten til Duat.¹⁵ Kisten, som den afdøde blev lagt i, skulle fungere som et hus eller tempel for sjælen og dens udsmykninger og magiske skrifter, som skulle sikre, at den døde fik et godt liv efter døden. Øjne blev ofte malet ovenover, hvad der lignede en dør på ydersiden af kisten på venstre side, så den afdødes ånd frit kunne gå rundt i resten af graven. De kister der er formet som selve den afdødes krop med en ansigtsmaske, som man kender fra mange spillefilm, stammer næsten alle sammen fra Det Nye Rige eller senere.¹⁶

Men hvorfor var det så vigtigt at bevare de døde? De gamle egyptere troede på et evigt liv efter døden, og var derfor overbeviste om, at døden ikke var en afslutning på livet, men blot en overgang fra en begrænset tilstand til en mere frigjort tilstand i "efterlivets land", dvs. underverdenen eller op til Re i himlen.¹⁷ En anden grund til, hvorfor det var så vigtigt at bevare kroppen, var fordi man havde to forskellige sjæle. Den ene, ba-sjælen, var den skikkelse, som den afdøde kunne bevæge sig fysisk rundt i efter døden. Derved kunne den afdøde også holde kontakten med sine levende slægtninge. Ba-sjælen eller blot ba'en, kunne antage flere forskellige inkarnationer af jordiske objekter, såsom en lotusblomst eller en fugl, men ikke i menneskeform. Den anden form for den afdødes sjæl var ka-sjælen, som var knyttet til selve kroppen og var på én gang den afdødes livskraft, en dobbeltgænger og en skytsånd eller et magisk væsen. Derfor var balsameringen af kroppen utrolig vigtig, eftersom ka-sjælen ikke kunne leve videre efter døden, hvis kroppen rådne eller blev ødelagt.¹⁸

¹⁴ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 57.

¹⁵ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 57.

¹⁶ Manley, Bill: *Ægyptens mysterier*. Side 196-197.

¹⁷ Ansvang, Erik, Lund Møllerup, Thora: *Guder, Gudinder & Gudemennesker*. Side 228.

¹⁸ Thiedecke, Johnny, Holm-Rasmussen, Torben: *Mumier og Mennesker*. Side 122.

3.2 Osiris' lidelseshistorie

Osirismyten er et af de mest kendte myter og dødeforestillinger fra den gamle egyptiske religion. Osirismyten kendes kun i sin fulde længde af den græsk-romerske filosof Plutarch (ca. 46 - 127 e.Kr.), som nedskrev myten til en sammenhængende tekst omkring år 100 e.Kr.¹⁹ Myten beretter om Osiris' liv, død og genopstandelse. Osiris var både konge i underverdenen og gud for død og genopstandelse. Han blev afbilledet som en god farao og lærte det egyptiske folk at tilbede guderne samt lærte dem at udnytte og dyrke jorden til deres fordel. Han blev derfor også forbundet med frugtbarhed, vegetation og den årlige cyklus. Osiris var søn af himmelgudinden Nut og jordguden Geb, og bror til guderne Seth, Isis og Nephthys. Historien beretter om, hvordan Osiris blev myrdet af sin misundelige bror, Seth, hvorpå hans legeme blev parteret og spredt ud over hele Egypten. Hans fortvivlede hustru og søster, Isis, samlede hans parterede legeme sammen og bandt det ind i linnedstrimler, hvorpå hun udførte sine magiske kræfter og fik bragt ham til live igen, ikke som en menneskelig farao, men som en død og mumificeret konge og gud over underverdenen. Isis undfangede herefter sønnen Horus med Osiris, der senere fik hævn over sin onkel og indtog hans retmæssige plads på tronen efter sin far, Osiris.²⁰

Osiris var en af de mest betydningsfulde og populære guder efter solguden Re, eftersom Osiris var den første, der nogensinde havde oplevet døden og overvundet den. Han blev derfor fremstillet med kroppen indsvøbt i linnedstrimler, sort eller grøn hud med en hvid kongekrone på hovedet. Den sorte hud repræsenterede Nilens mørke aflejringer, som gav gødning til markerne. Den indbundne krop repræsenterede hans forbindelse til døden og efterlivet, og kongekronen repræsenterede hans forbindelse til kongedømmet og de kommende faraoner. En populær forestilling dengang gik ud på, at de gamle egyptere mente, at enhver konge ville blive til Osiris i efterlivet, mens hans søn eller efterfølger var en inkarnation af Horus. Dog blev denne forestilling omkring Osiris tildelt alle, ikke kun kongen, der dyrkede Osiris under Det Mellemste Rige (ca. 2080 – ca. 1539 f.Kr.). Men hvordan så dette efterliv i underverdenen egentlig ud og hvordan klarede man Osiris' dom, så man kunne komme videre til Aaru?²¹

¹⁹ Holm-Rasmussen, Torben: *Det gamle Egypten*. Side 289.

²⁰ Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 198-199.

²¹ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 48-51.

Ifølge den egyptiske mytologi, er Duat underverdenen, hvor guden Osiris hersker over de døde. Igennem Duat løber en stor flod, kaldet nattens flod, som minder om Nilen, hvorpå solguden Re sejler ned på nattens flod med sin båd ved solnedgang og bliver genfødt næste morgen ved solopgang. Når den afdøde ankommer til Duat, skal han eller hun igennem nattens 12 porte, der repræsenterer nattens 12 timer. Ved hver af disse porte står dæmoner eller halvguder klar med prøvelser, som man skal igennem inden den sidste og afgørende dom.²² Her er det dødebogen der skal hjælpe den afdøde med at komme over til Osiris, som sidder og venter. Ved dommen skal hjertet vejes op imod Maats fjer, der repræsenterer sandhed og retfærdighed. Skriverguden Toth står ved siden af og skriver dommen ned, mens Ammut "dødeæderen" står klar til at æde den afdøde, hvis hjertet er tungere end fjeren. Hvis vægten viser ligevægt mellem hjertet og fjeren, bliver den afdøde fragtet hen til Aaru, der ligger et sted i Daut, og som minder om Nildalen. Det er også her Osiris' palads ligger.²³

3.3 Analyse og fortolkning af Hunefer's dødebog kap. 30

Hunefer var kongelig skriver ved hoffet i paladset under farao Seti 1. (ca. 1290 – ca. 1279 f.Kr.). Hunefer levede i det 19. dynasti (ca. 1292 – ca. 1190 f.Kr.) under Det Nye Rige. Han var ejeren af "papyrus af Hunefer" og "papyrus af Ani", to tekster skrevet på papyrusrulle, der indgår i Hunefer's personlige dødebog, som et af de mange samlinger af løse papyrustekster, der består af en række religiøse og magiske formularer med åndelig vejledning. Dødebogen var beregnet til at hjælpe den afdøde med at klare prøverne i efterlivet, og dødebøgerne var forskellige fra person til person.²⁴ "Papyrus af Hunefer" og "papyrus af Ani" var skrevet specielt til Hunefer, for at sikre hans evige liv efter døden.²⁵ Jeg har analyseret og fortolket teksten fra "papyrus af Ani" samt lavet en kort billedanalyse af "papyrus af Hunefer", der er vedlagt som bilag. Endelig har jeg perspektiveret teksten til Pascal Boyers teori.

²² Ansvang, Erik, Lund Møllerup, Thora: *Guder, Gudinder & Gudemennesker*. Side 233.

²³ Ansvang, Erik, Lund Møllerup, Thora: *Guder, Gudinder & Gudemennesker*. Side 233-235.

²⁴ Ansvang, Erik, Lund Møllerup, Thora: *Guder, Gudinder & Gudemennesker*. Side 233.

²⁵ Ukendt forfatter: *Hunefer, Book of the Dead*. Fra bilag 1, (se litteraturliste).

Papyrus af Ani

Scenen der bliver udspillet på Anis papyrusrulle fra dødebogen, viser den afdøde (Hunefer) stående ved siden af balsameringsguden Anubis i Duat. Dernæst har Anubis ført Hunefer hen til vægten og anbragt hans hjerte i den venstre vægtskål og Maats fjer i den højre vægtskål. Over Hunefer står der skrevet med hieroglyffer: "Af Osiris, kongelig skriver", dvs. at den afdøde er en kongelig skriver, der identificerer sig med Osiris. Herefter vejer Anubis Hunefers hjerte med "dødeæderen" Ammut afventende på resultatet ved siden af vægtskålene. Over vægten står dødebogens kap. 30 med hieroglyffer, der omhandler Hunefers bøn til sit hjerte om ikke at gå imod ham som sit vidne foran vægtens vogter, men i stedet give ham et godt resultat. Efter vejningen af hjertet, står skriverguden Toth klar med resultatet af dommen, og proklamerer at dommen er klaret (hængeloddet har vist ligevægt mellem hjertet og fjeren). Hunefer har derfor bestået Osiris' dom, og bliver herefter præsenteret af Horus til Osiris, der sidder på sin trone i selskab med Isis og Nephthys. Over guderne står deres navne skrevet med hieroglyffer. Derudover ses afbildninger af flere guder øverst oppe, med den afdøde Hunefers sjæl i menneskeskikkelse øverst til venstre. Af disse guder kan nævnes himmelgudinden Nut, jordguden Geb, vandgudinden Tefnut og luftguden Shu, som indgår i Nigudekredsen.²⁶

Teksten, skrevet på papyrus, er illustreret med farverige billeder der viser tekstens handling. Hunefer og guderne er afbilledet stående med siden til og deres bevægelser er dynamiske, idet de udgør en handling scene for scene. Kapitler illustreret med billeder, var ofte tilfældet i det gamle Egypten, eftersom ca. 85% af befolkningen hverken kunne skrive eller læse.²⁷ Da denne del af befolkningen også skulle begrave med disse "dødetekster", kunne det derfor være nødvendigt at dekorere papyrusrullerne med billeder, der nemmere kunne forklare døderitualerne.²⁸

Teksten er en mytisk tekst, dvs. en religiøs fortælling, der beretter om en mytisk begivenhed uden for den historiske tid, da disse tekster indgik i den enkeltes dødebog uden angivelse af årstal. Derudover indgår overnaturlige væsner, dvs. guderne, som ofte kendetegner en myte²⁹. Myten er en del af Osirismyten og beretter om Hunefers ankomst til Duat. Teksten tager udgangspunkt i forholdet mellem den afdøde (Hunefer) og guderne, herunder Osiris som den øverste og vigtigste

²⁶ Ukendt forfatter: *Hunefer, Book of the Dead*. Fra bilag 1, (se litteraturliste).

²⁷ Thiedecke, Johnny, Holm-Rasmussen, Torben: *Mumier og Mennesker*. Side 9.

²⁸ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoer*. Side 62.

²⁹ Thelander Motzfeldt, Dorte: *Religion: Teori – Fænomenologi – Metode*. Side 55.

gud: *"Gør ikke mit navn stinkende for gudeforsamlingen, Der er foran den store gud, Vestens herre."* (se bilag 1, linje 9-10). Dette citat fra teksten, viser tydeligt Huneferes inderste frygt for dommens resultat, og fungerer som en indre monolog rettet mod sit eget hjerte. Derudover nævner Hunefer sin ka-sjæl og skaberguden Khnum i samme sætning: *"Du er min ka, som er i mit legeme, Khnum, som får mine lemmer til at trives."* (se bilag 1, linje 6-7). Ka-sjælen var knyttet til selve kroppen og var derfor også knyttet til hjertet. Skaberguden Khnum var forbundet med ka-sjælen og havde ifølge den egyptiske mytologi, skabt menneskenes kroppe.³⁰ Dette citat kan derfor tolkes, som om Hunefer er ydmyg over for sit hjerte, i den forstand, at skaberguden Khnum har skabt hans krop og har dermed også skabt hans hjerte. Dette resulterer i, at Hunefer bønfaller sit eget hjerte med en vis respekt og ærefrygt, om ikke at ødelægge hans navn foran guderne. Historien ender godt for Hunefer, eftersom han består Osiris' dom og bliver muligvis fragtet herefter til det egyptiske paradis, Aaru. Denne påstand kan understøttes med Huneferes indre tanker, inden vejningen af hans hjerte: *"Måtte der blive givet mig brød i brødhuset, Kølrigt vand i køligheds hus."* (se bilag 1, linje 11-12). Dette citat har jeg tolket til at være en henvisning til Aaru, eftersom Aaru ligner Nildalen ifølge den egyptiske mytologi. Frodige og grønne områder dominerede jorden langs Nilen omkring Nildalen, og korn blev dyrket her, som de gamle egyptere bl.a. brugte til at bage brød med, som var en vigtig basiskost for den egyptiske befolkning.³¹

Da teksten er skrevet personligt til Hunefer efter hans død, er teksten en indefra-synsvinkel i forhold til den gamle egyptiske religion, eftersom Hunefer levede i en tid, der var domineret af den gamle egyptiske trosretning.

Papyrus af Hunefer

Scenen der bliver udspillet på Huneferes papyrusrulle, viser den afdøde Hunefer bundet ind i linnedstrimler, som er en del af balsameringsprocessen. Denne tekst med tilhørende illustrationer, viser mumificeringsprocessen af Hunefer, inden han ankommer til Duat. Balsameringsguden, Anubis, holder Huneferes mumificerede lig oprejst imens tre præster udfører døderitualet "åbningen af munden". Huneferes hustru og datter er til stede under ritualet og sørger over hans

³⁰ Holm-Rasmussen, Torben: *Det gamle Egypten*. Side 273.

³¹ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 71.

krop. Til højre for Anubis står der en hvid bygning med en spids på toppen samt en dør, der forestiller en åbning ind til bygningen. Derudover ses et bord med nogle forskellige redskaber, bl.a. et afskåret ben fra, hvad der ligner et kalv. Kalven står til venstre nederst på billedet med et afskåret ben, formodentlig sammen med sin mor.³²

Billedets materiale er udført i papyrus og motivet opfattes religiøst, eftersom fremstillingen af billedet var en fysisk genstand for den egyptiske rituelle praksis.³³ Billedet indgår i Hunefers personlige dødebog og er derfor tilskrevet til ham, med den religiøse intention om at sikre ham et evigt liv efter døden. De personer der optræder på billedet er vendt hen imod Hunefer, der resulterer i en iøjnefaldende fremtrædning af Hunefer. Derudover er Hunefer iført en blå hovedbeklædning, der gør ham endnu mere fremtræden i forhold til de andre personer, der næsten kun er iført hvide beklædninger. Den hvide bygning kan tolkes som en repræsentation af Hunefers grav, med en lille pyramide på toppen. Dette var måske med til at vise Hunefers vigtige betydning, som kongelig skriver ved paladset, eftersom kun konger, vigtige eller rige personer blev begravet i sådan et stort gravkammer. Billedet indgår i en rituel sammenhæng, idet balsameringsprocessen på billedet, er i gang med at blive færdiggjort.

Perspektivering til Pascal Boyers teori

Pascal Boyer har udarbejdet sin teori ud fra to grundlæggende synspunkter: 1) Religiøse ideer adskiller sig fra andre ideer pga. deres særlige indvirkning på menneskers hukommelse, 2) Religiøse forestillinger adskiller sig fra andre forestillinger pga. tilstedeværelsen af elementer, der går imod menneskers intuitive forventninger.³⁴

- 1) Første del omhandler hvordan mennesker ikke har en komplet hukommelse, men derimod en selektiv hukommelse, som oftest kun lagrer nødvendig og vigtig information. Derfor er succesfulde religiøse forestillinger, ifølge Boyer, nemmere at huske og mere socialt relevante end andre forestillinger.³⁵

³² Ukendt forfatter: *Hunefer, Book of the Dead*. Fra bilag 1, (se litteraturliste).

³³ Thelander Motzfeldt, Dorte: *Religion: Teori – Fænomenologi – Metode*. Side 133.

³⁴ Se bilag 2: *Religiøse ideer og deres spredning – Pascal Boyers teori*.

³⁵ Se bilag 2: *Religiøse ideer og deres spredning – Pascal Boyers teori*.

- 2) Anden del omhandler hvordan et brud på menneskers intuitive forventninger, gør en religiøs forestilling nemmere at huske. Et brud på disse forventninger kunne fx være et talende træ. Da træer ikke kan tale, brydes den intuitive forventning til træet.³⁶

Religiøse elementer fra teksten, kan derfor perspektiveres til Pascal Boyers teori, idet modintuitive elementer indgår samt de farverige billeder, der gør døderitualet nemmere at huske. Disse modintuitive elementer er selve Huneferes tilstedeværelse i underverdenen, tilstedeværelsen af overnaturlige magter, dvs. guderne samt Huneferes hjerte der bliver vejlet på en vægt, selvom han tilsyneladende ser levende ud (se bilag 1).

4. Diskussion

4.1 Faraos symbol og status

Titlen farao blev brugt til at betegne Egyptens konge under Det gamle Egypten, en periode der varede fra ca. 3300 f.Kr. til Alexander den Stores erobring af området i 332 f.Kr. Titlen farao blev stadig brugt under den Ptolemæiske periode (332 f.Kr. – 30 f.Kr.), og forsvandt først da Egypten blev en del af Romerriget. Ordet farao kommer af det egyptiske "perao", der egentlig betyder "det store hus" og henviste oprindeligt til selve paladset kongen boede i og ikke kongen selv. Titlen farao blev først anvendt i Biblen til at betegne selve Egyptens konge og er siden blevet almindeligvis brugt til at betegne datidens regerende konger over Egypten. Men faraoen havde mange forskellige officielle titler, der bandt hans særlige status sammen som henholdsvis konge og gud over Egypten. Faraoen blev derfor også kaldt "søn af guden Re", hvis navn indgår i faraoens personlige navn og i hans kongelige segl. En anden forestilling om faraoens gudestatus beretter om, at han er en inkarnation af guden Horus, der var søn af guden Osiris, der ifølge den egyptiske mytologi, var verdens første konge og senere konge over Duat.³⁷

Faraoens funktion i samfundet var at udføre hans ceremonielle pligter, såsom at tilbede og ofre til guderne på vegne af hans folk, forsvare Egypten mod landets fjender og opretholde det bestående samfund. Alt dette havde til formål at opretholde maat (verdensorden) og bekæmpe khenenu

³⁶ Se bilag 2: *Religiøse ideer og deres spredning – Pascal Boyers teori.*

³⁷ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner.* Side 30, linje 1-15.

(kaos). Kongen havde derfor fået tilegnet sig nogle egenskaber, som fx hu (talens klarhed), sia (dømmekraft), heqa (magten til at styre) og wedj (kommandoføring). Disse egenskaber var med til, at adskille kongen fra befolkningen, eftersom almindelige mennesker ikke besad disse guddommelige attributter. En anden vigtig forestilling om disse egenskaber beretter om, at kongen arvede disse attributter fra solguden Re, eftersom han var "søn af guden Re" og var derfor født som guddommelig konge fra starten af, inden han overhovedet havde besteg tronen.³⁸

I teorien havde faraoen den enevældige magt over Egypten, men embedsmændene – kaldet skrIVERne - og præsterne styrede landet i kongens navn. De sørgede for statens opgaver på kongens vegne og havde en relativ stor autoritet og fornemme titler. Selve administrationen af landet var opdelt i tre områder: templerne, hæren og civiladministrationen. Civiladministrationen var en af de vigtigste områder at beskæftige sig med, derfor var det kun naturligt, at den højeste civile embedsmand – kaldet veziren – tog sig af dette område, der beskæftigede sig med landbrugets regulering, opretholdelsen af orden i samfundet og til sidst indsamling af skatter. Templerne blev administreret af præsterne, som også rådede over godser og store rigdomme, der tilhørte templerne. Men embedsmændene havde kun sin magt pga. deres evne til at læse og skrive, eftersom den egyptiske oldtidsskrift – hieroglyfferne – ansås som "gudens ord", og derved kunne have magiske kræfter, der tog lang tid at studere og lære. Embedsmændene kunne derfor først nyde deres status og privilegier, når de havde været igennem en lang uddannelse på en "skriverskole" ved templerne.³⁹

4.2 Var faraoen en guddom?

Der findes mange beviser for, at man anså kongen som en guddom. I templerne fremvises faraoen i kunst og på skrift sammen med guderne, enten som en ligeværdig person eller som en guds/gudernes søn. Dog er der forskellige fortolkninger blandt de egyptiske arkæologer i de mange forskellige afbildninger af faraoen. En populær fortolkning af de mange afbildninger og skrifter inde i templerne er, at kongen ikke selv var en guddom, men at selve embedet han besad, var guddommeligt. Dog hersker der ingen tvivl blandt arkæologerne, at man godt vidste, at

³⁸ Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 193.

³⁹ Thiedecke, Johnny, Holm-Rasmussen, Torben: *Mumier og Mennesker*. Side 8-9.

kongerne var dødelige dengang og kunne påtage sig dødelige sygdomme, ligesom resten af den almindelige befolkning. Denne teori blev anerkendt, da man fandt frem til Amenhotep 3. (ca. 1309 – ca. 1353 f.Kr.) grav, hvor man ud fra en medicinsk undersøgelse opdagede, at han havde fået bylder i munden pga. en infektion, som de dengang prøvede at behandle og kurere ham for. Desuden indeholder de egyptiske myter fortællinger om, hvordan guderne også var dødelige, fx om Osiris' lidelseshistorie, hvor Seth myrder Osiris pga. jalousi over Osiris' magt. Denne jalousi er en typisk menneskelig svaghed, som kongerne, til trods for at de typisk fremstilles som mægtige guder, også besad ligesom guderne, samt grusomhed og begær, som oftest går igen i de skrevne beretninger om kongerne og i de egyptiske myter. Dog skal man have den tanke i baghovedet, at det kun var de få nærmeste der stod kongen tæt, som skrev disse beretninger. Disse historier var derfor med til at ligestille og sammenligne kongerne med guderne, eftersom begge sider besad disse menneskelige svagheder.⁴⁰

4.3 Den oprørske Akhenaton

En af de faraoer der skilte sig mest ud, var kong Akhenaton, søn af Amenhotep 3. og Teje, og var konge i slutningen af det 18. dynasti (ca. 1539 – ca. 1292 f.Kr.) under Det Nye Rige. Han var oprørsk i den forstand, idet han skubbede de traditionelle egyptiske guder til side, og indførte guden Aton, som den eneste gud der måtte tilbedes og ofres til. Hidtil bestod den religiøse kultur i Egypten af mange forskellige guder med skaberguden Amon (senere Amon-Re) i spidsen som den øverste statsgud. Amon blev dyrket i den daværende hovedstad Theben, som blev Egyptens hovedstad under Det Mellemske Rige. Omkring Amon hørte der et omfattende præsteskab til, der havde en relativ stor magt og indflydelse på befolkningen, eftersom de tilbød og ofrede til ham på vegne af folket i Theben.⁴¹

Akhenatons fødenavn var Amenhotep 4. Han påtog sig navnet Akhenaton under sin regeringstid, som betyder "den, der viser godhed mod Aton". Hans reformer skabte kulturelle og politiske stridigheder mellem ham og præsteskabet i Theben, der fik Akhenaton til at flytte hovedstaden fra Theben til den nye hovedstad 500 km væk - kaldet "Akhetaton". Templer til ære for Aton blev

⁴⁰ Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 192-193.

⁴¹ Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 122.

bygget her på Akhenatons ordrer, og et nyt og mindre magtfuldt præsteskab blev indført. Denne nye kult overlevede kun i mindre end to årtier, eftersom hovedstaden blev flyttet tilbage til Theben og de gamle guder blev indført igen, kort tid efter Akhenatons død. Hans ældste søn, Tutankamon, var blot 9 år gammel da han overtog tronen fra sin far. Tutankamons rådgivere prøvede at slette Akhenaton fra den egyptiske historie, eftersom han blev betragtet som en "kætterkonge" og forræder af Egypten og dens befolkning. Mange skrevne beretninger og monumenter af Akhenaton, er derfor gået tabt eller ødelagt i et forsøg på at slette hans navn⁴². Selve nedskrivningen af et navn skrevet med hieroglyffer, var ifølge de gamle egyptere, en slags identitet af selve personen i form af skrift. Ved at slette navnet eller ødelægge monumenter med navnet indskrevet, kunne den afdøde ikke leve videre efter døden.⁴³

5. Konklusion

Det gamle Egyptens mere end 3000-årige historie er fyldt med gådefulde og grænseløse guder, spændende døderitualer og dødeforestillinger samt en guddommelig farao, hvis betydning var uhyre vigtig for den daværende egyptiske befolkning, idet han var den jordiske forbindelse mellem dem og guderne. Uden opførelsen af de forskellige døderitualer, herunder balsameringsprocessen, kunne de gamle egyptere ikke komme ind i det eftertragtede efterliv, som de havde forberedt sig på gennem hele deres liv. Næsten alt hvad de gamle egyptere foretog sig, handlede i bund og grund om, at blive accepteret ind i efterlivets land, som var selve grundstenen i deres trossamfund. Derfor var det vigtigt at tingene hørte sammen i en højere enhed, såsom befolkningens forbindelse til faraoen, der var en forbindelse til guderne, der igen var en forbindelsen til det evige liv efter døden. Dødebøgerne, såsom "*Hunefers dødebog kap. 30*", er derfor en vigtig kilde til at forstå vigtigheden og betydningen af døderitualerne samt dødeforestillingerne, der indgik i de gamle egypteres hverdag. Derudover kan Pascal Boyers teori hjælpe med at forstå, hvordan den gamle egyptiske trosretning var så udbredt i hele Egypten, idet modintuitive elementer typisk indgår i datidens tekster og beretninger, der gjorde det nemmere og mere overskueligt at huske hvad man skulle gøre, når man stod foran de 12 porte i Duat.

⁴² Manley, Bill: *Egyptens mysterier*. Side 123.

⁴³ Putnam, James: *Ægyptens guder og faraoner*. Side 90.

Litteraturliste

Bøger:

- Ansvang, Erik, Lund Møllerup, Thora: *"Guder, Gudinder & Gudemennesker"*. Lemuel Books, 2011.
- Holm-Rasmussen, Torben: *"Det gamle Egypten"*. Politikens håndbøger, 2003.
- Manley, Bill: *"Egyptens mysterier"*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2005.
- Putnam, James: *"Ægyptens guder og faraoner"*. Aschehoug Dansk Forlag, 2001.
- Thelander Motzfeldt, Dorte: *"Religion: Teori – Fænomenologi – Metode"*. Systime, 2. udgave, 2. oplag, 2012-2014.
- Thiedecke, Johnny, Holm-Rasmussen, Torben: *"Mumier og Mennesket"*. Pantheon, 1997.

Internetsider:

- Griberg, Sara: *"Egyptens otte vigtigste guder"*, på altomhistorie.dk, 13.10.17, besøgt 25.03.19: <https://altomhistorie.dk/samfund/religionshistorie/egyptens-otte-vigtigste-guder>
- Ukendt forfatter: *"Hvor mange guder havde egypterne?"*, på historienet.dk, 1.11.09, besøgt 25.03.19: <https://historienet.dk/civilisationer/egyptere/hvor-mange-guder-havde-egypterne>
- Ukendt forfatter: *"Hunefer, Book of the Dead"*, på da.khanacademy.org, besøgt 27.03.19: <https://da.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ancient-egypt-ap/a/hunefer-book-of-the-dead>
(linket i bilag 1)

Bilag 2:

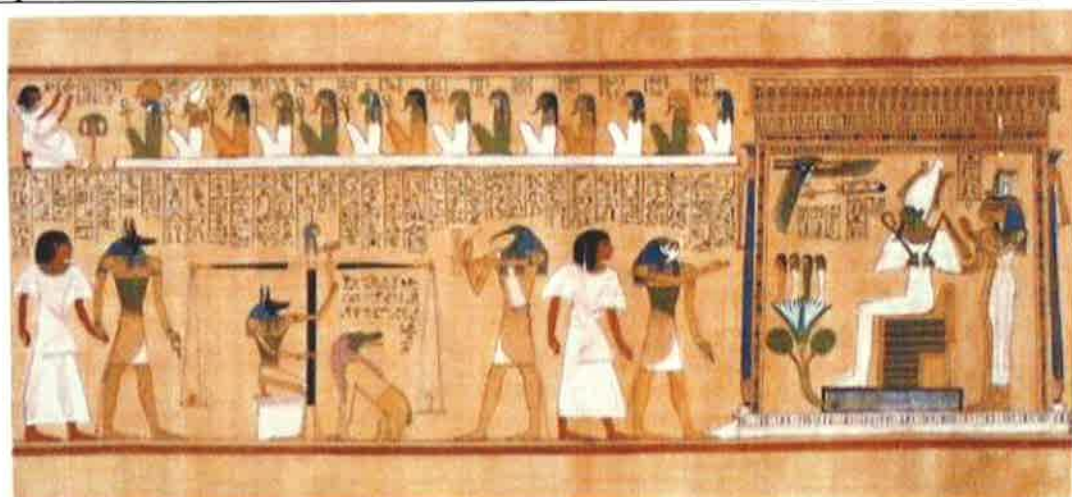
- Ukendt forfatter: *"Religiøse ideer og deres spredning – Pascal Boyers teori"*, udleveret af Helle Vang Larsen, tirsdag 05.03.19.

Bilag 1

Hunefers dødebog bilag 1

Hunefers levede i det 19. dynasti omkring år 1310 f.Kr.. Han var kongelig skriver og havde andre vigtige embeder. Han har haft høj status og været tæt på kongen. Bogen er skrevet på papyrus.

Kapitel 30



<https://da.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ancient-egypt-ap/a/hunefers-book-of-the-dead>

Øverst ses den afdøde i tilbedende stilling ved et offerbord foran en udvidet nigudekræds. Over den afdøde står: Af Osiris, kgl. [kongelig] skriver. Dvs. guderne tilbødes af den afdøde, der identificeres med Osiris. Over guderne står deres navne (...).

Derunder ses den afdøde, der af Anubis (...) føres frem til vægten, hvor den samme gud vejer hans hjerte (i venstre vægtskål) med tegnet for maat (...). Over vægten står dødebogens kapitel 30:

Kapitlet om Osiris, kgl. Skriver, den sejrige Hunefers hjerte:

Mit hjerte, mit hjerte, som jeg har fra min moder,

Mine livsaldres hjerte!

Stå ikke op imod mig som vidne;

Begå ikke fjendtligheder imod mig foran vægtens vogter!

Du er min ka, som er i mit legeme,

Khnum, som får mine lemmer til at trives.

Giv mig et godt resultat!

Gør ikke mit navn stinkende for gudforsamlingen,

Der er foran den store gud, Vestens herre.

Måtte der blive givet mig brød i brødhuset,

Køligt vand i kølighedens hus.

Under den højre vægtarm ses et uhyre som kaldes Dødezæderen (...)

Til højre for vægten ses guden Thoth med ibishovedet. Over ham står:

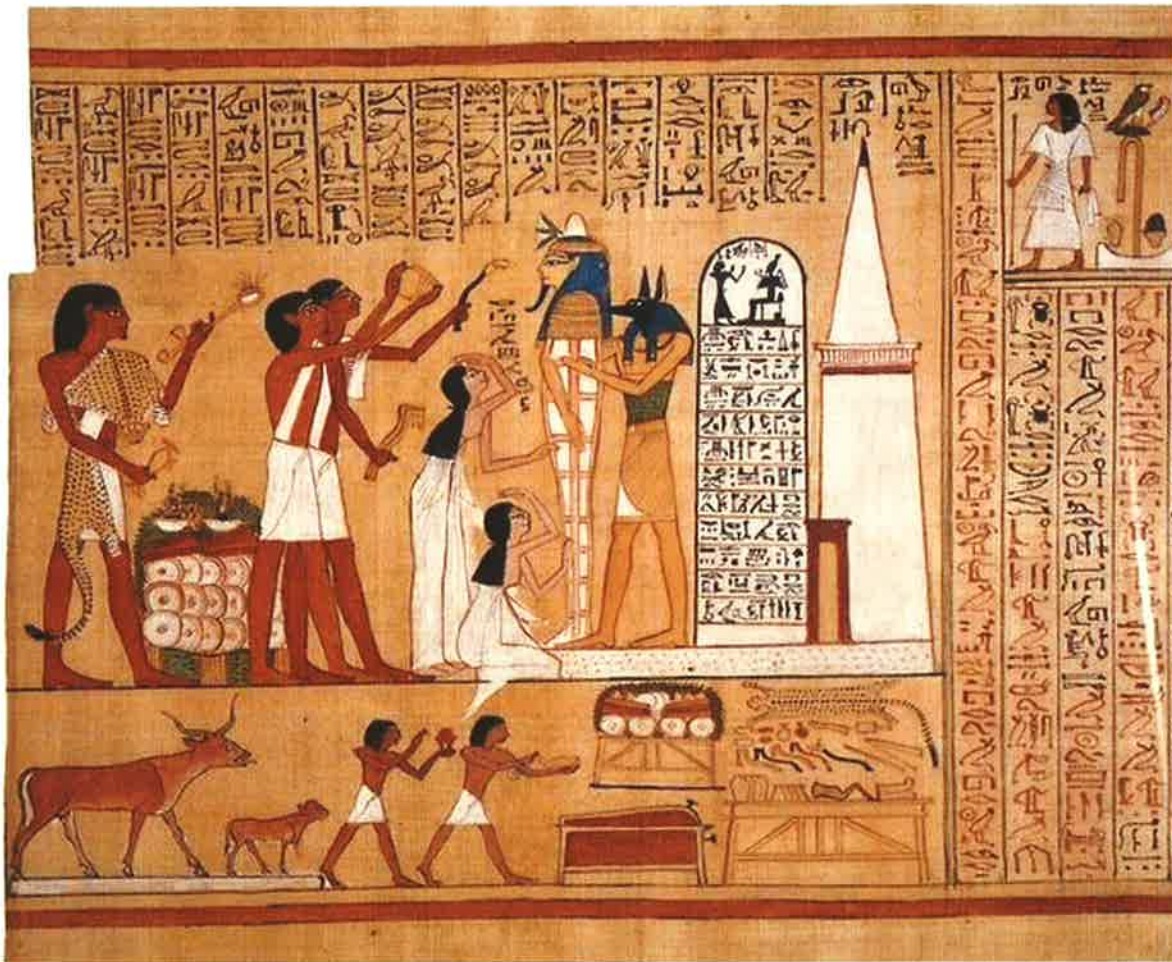
At fremsige af Thoth, herren over gudernes tale: Se, jeg bogfører Osiris, kgl. Skriver Hunefers navn. Hans hjerte har givet resultat på vægten: der er ikke noget at dadle ham for.

I billedets højre del ses Horus med falkehovedet, der indvier Hunefers til Osiris. Over ham står: at fremsige af Horus, sin faders beskytter, Unnefers duelige arving. Se, jeg indvier Osiris Hunefers til dig. Han er prøvet på vægten: hængeloddet har vist ligevægt.

(yderst til højre ses Osiris, og bag ved ham Isis og Nephtys)

(Fra Det gamle Ægypten Religiøse tekster Ved Jørgen Podemann Sørensen 1999 side 130 – 131)

Et andet billede fra Hunefers dødebog:



Page from the Book of the Dead of Hunefer, c. 1275 B.C.E., 19th Dynasty, 45.7 x 33.4 cm, Thebes, Egypt © Trustees of the British Museum

<https://da.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ancient-egypt-ap/a/hunefer-book-of-the-dead>

Bilag 2

Religiøse ideer og deres spredning – Pascal Boyers teori

(...) Generelt kan man sige, at der ikke findes religion uden mennesker. Religiøse forestillinger overføres mellem mennesker og er grundlæggende et kollektivt fænomen. Hvis man er helt alene med sine forestillinger, regnes de som regel som vrangforestillinger af alle andre...

At religion produceres af og transmitteres mellem mennesker betyder, at det er formet og begrænset af menneskets kognitive systemer. Det peger på to grundlæggende begrænsninger:

1. For det første har mennesker ikke en komplet hukommelse. Selv i kulturer med et udviklet skriftsprog er det vanskeligt at sikre loyal transmission af ideer. Hvis du ser bort fra skærmen i ét minut, vil du således kun vanskeligt kunne huske alle informationer fra de seneste sider. Vores hukommelse er selektiv, den lagrer visse typer information bedre end andre, og dette aspekt bliver naturligvis særligt væsentligt, når det drejer sig om religioner, der ikke er baseret på et skriftsprog.
2. For det andet skal vi motiveres til at transmittere ideer. Du kan viderebringe en ide, fordi du skal til eksamen, fordi det giver status blandt kammerater, eller måske fordi det på sigt vil give dig økonomiske fordele. I alle tilfælde er vi ikke lige motiverede til at transmittere alle typer ideer, men vælger dem, der er relevante i bestemte situationer.

Boyer hævder på den baggrund, at religiøse ideer på afgørende vis adskiller sig fra andre ideer på grund af deres særlige indvirkning på vores hukommelse samt deres evne til at motivere transmission. Ifølge Boyer er succesfulde religiøse forestillinger ganske enkelt både nemmere at huske og mere socialt relevante end andre forestillinger.

De religiøse ideer har to særlige kendetegn:

1. Som nævnt aktiverer alle ideer en række intuitive forventninger. Hvis man læser en historie, der involverer en hund, bliver man ikke overrasket, hvis hunden gør og markerer sit territorium. Man forventer endvidere, at den føder hvalpe, at den må spise for at overleve, samt at den på et tidspunkt dør. Alt dette fungerer som implicit baggrundsviden, der styrer vores forventninger til en histories videre forløb.

Boyer hævder nu, at religiøse forestillinger adskiller sig ved at indeholde elementer, der er minimalt modintuitive. Med dette begreb mener Boyer, at de religiøse forestillinger indeholder elementer, der bryder med vore intuitive forventninger: En hund, der fx taler flydende engelsk, bryder med vores intuitive forventninger til hunde, og undersøgelser tyder på, at sådanne brud på vores forventninger gør en forestilling nemmere at huske.

Religionshistorien rummer mange eksempler på dyr med menneskelige egenskaber, mennesker der går på vandet, bjerge der kræver jomfruofre, eller træer der husker samtaler foretaget i deres skygge. Alle disse eksempler rummer elementer, der er minimalt modintuitive. Men det minimalt

modintuitive indhold er ikke tilstrækkeligt. Det forklarer nemlig ikke, hvad der gør det muligt at skelne religiøse ideer fra populær-kulturelle forestillinger som for eksempel Mickey Mouse. Han opfører sig jo også modintuitivt!

2. Det andet kendetegn vedrører motivationen. Så hvad motiverer mennesker til at forestille sig, at bestemte guder, ånder og forfædre er virkelige? Ifølge Boyer har religiøse figurer et andet særligt kendetegn, nemlig deres særlige interesse i og adgang til social information. Når mennesker taler sammen eller sladrer, handler det meget ofte om gruppefællers sociale adfærd. Denne information er nemlig afgørende for, hvem vi vil samarbejde med i fremtiden. Hvis Jensen tidligere har stjålet af kassen, udpeges hun nok ikke til kasserer i den lokale sparekasse, og hvis Hansen var sin tidligere kæreste utro, er der måske grund til at tro, at han også i fremtiden vil bedrage sin udkårne. Mennesker er derfor både interesserede i at beskytte deres eget omdømme, samt at få viden om andres adfærd. Til gengæld er de ikke altid interesserede i, at denne viden er tilgængelig. Dette er særligt tydeligt på de sociale medier, hvor man på en gang søger at beskytte sit omdømme, mens man henter information om andre.

Social information er altså strategisk, da den guider vores fremtidige interaktion med andre mennesker. Her bliver overnaturlige magter særdeles relevante. De er både meget interesserede i menneskets moralske adfærd, og de har en særlig privilegeret adgang til at skaffe denne information. Usynlige ånder kan se, hvad vi laver, uden at vi er bevidste om det, og en alvidende gud ved naturligvis, om du har rapset fra kaffekassen. Når man nu i en kultur hævder, at bestemte væsener ved, hvad vi gør og måske ligefrem tænker, ja så er disse væsener både relevante at interagere med og væsentlige at være på god fod med. Mickey Mouse er altså ikke en religiøs figur, da han hverken interesserer sig for eller har adgang til viden om vores handlinger og moral.